

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2016

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 8.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****Makoreketelo ya Xikambelantwisiso**

- Tanihileswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swa ha fanele swi kombisiwa).
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri nkhwatihatwile/tikisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/minkutlunya yimbirhi/yinharhu kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona NAKUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 A a tsakela leswi a byeriwile leswaku ntukulu wa yena u hetile tidyondzo ta yena.√ (1)
- 1.2 I swichudeni leswi heteke tidyondzo ta swona.√/I swichudeni swa le Yunivhesithi ya Pitori leswi heteke tidyondzo ta swona.√ (1)
- 1.3 A a dyile mali ya tihakelo leyi a a nyikiwile hi vatswari.√ (1)
- 1.4 Hi ku lava leswaku dyambu ri hatla ri xa.√/Hileswi a a vona dyambu ri hlwela ku xa.√/Hikwalaho ka ntsako lowu a a ri na wona.√ (1)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 1.5 D.√/A ku ri hava mapapa.√ (1)
- 1.6 Hileswi kokwana wa yena N'waJiwawa a n'wi vitanaka xipfularhumbu.√/Hileswi a a ri xipfularhumbu.√ (1)
- 1.7 Hileswi N'waJiwawa a vulaka leswaku vusiwana byi nyumile leswi ntukulu wa yena a thwaseleke tidyondzo ta yena.√ (1)

- 1.8 2012.√ (1)
- 1.9 1.9.1 Hi nkarhi wolowo vanhu a va tatile holo√ va tlhela va miyela hinkwavo.√
- 1.9.2 Laha ku hava loyi a nga vuyeriwiki.√√/Laha ku hava loyi a tirhelaka mahala.√√ (4)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika miehleketo ya yena. Xikombiso. Va nga va va lo byelana ku ka va nga hlamuli/ku tima tiqingho ta vona leswaku va nga kumeki.√√
(Amukela na miehleketo yin'wana leyi twisisekaka.) (2)
- 1.11 Nhlokomhaka yi ri 'Hambi u famba ankoveni lundza ri ta vonaka', leswi vulaka leswaku hambu wo endla swilo exihundleni emakumu swi ta humela ehandle, ku fana na hungunkulu ra xitshuriwa laha Mutsandzeki a tumbeteleke vatswari leswaku a nga ha ri exikolweni kutani emakumu swi ya kumeka.√√ (2)
- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hi ndhavuko loko vakhegula va vula vatukulu va vona va xinuna va ri nkatanga.√√/Ntukulu a nga va a thiyiwile vito ra nuna wa mukhegula.√√ (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Ya amukeleka hikuva ya kombisa leswaku loko munhu a nga tikarhati a nge humeleli.√√
(Timaraka i to seketela ntsena.) (2)

TNHLAMULO: XITSHURIWA XA B

- 1.14 Mukamberiwa u ta aneka vonelo ra yena. Xikombiso: Wanuna loyi u tikomba a chuhile kumbe ku hlamala swinene√ hikuva u khwanyanisile xikandza, a pfula mahlo swinene, a tlhela a tikhoma nomo hi mavoko hamambirhi.√ (2)
- 1.15 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ri ndzi paluxela leswaku a nga va a ri munhu loyi a tirhandzaka swinene.√√/Ri ndzi paluxela leswaku laha a tirhaka kona va nga va va lava leswaku a ambala hi ndlela ya mafundza.√√ (2)
- 1.16 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Swa ndzi chavisa hikuva u tikomba a humeleriwile hi xiyimo xo tika.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

TINHLAMULO: SWITSHURIWA SWA A NA B

- 1.17 Ri yelana na mhaka ya ku va vatswari va Mutsandzeki va hlamarisiwa hi ku twa leswaku leswi n'wana wa vona a va byeleke swona swa leswaku u thwaserile tidyondzo ta yena a hi swona.√√ (2)
- 1.18 Mukamberiwa u ta boxa mhaka yin'we. Xikombiso: Eka xitshuriwa xa A lava karhatekeke na ku hlamala i vanhu vambirhi kasi eka xitshuriwa xa B i munhu un'we ntsena.√√/Leswi hlamariseke vatswari va Mutsandzeki eka xitshuriwa xa A swa tiveka kasi leswi hlamariseke wanuna loyi a nga eka xitshuriwa xa B a swi tiveki.√√
- (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA**

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

I swa nkoka ku tivekela swikongomelo loko vanhu va lava ku humelela evuton'wini.√
Ku humelela swi lava ku tirha handle ko langutela ku hakeriwa.√ Vanhu va nga chavi ku tsandzeka.√ Ku fanele ku tirhiwa hi matimba leswaku swilo swi humelela.√ Vanhu va ta na miehleketo yintshwa va tirha hi ku tikarhata ku fikelela swikongomelo swa vona.√ Va tirha hi ku tiyimisela hambiloko swiyimo swi tika.√ Ku tiyisela swa laveka loko vanhu va lava ku humelela.√ Vanhu va fanele ku kota ku tirhisana na vatirhikulobye.√

[Ntsengo wa marito = 840]

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)
- Ntsengo wa timaraka **10**

[Nkombo wa timhakankulu ntsena]**MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU**

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

	MINKUTLUNYA		MINTSHAHO
1.	'I swa nkoka ku tivekela swikongomelo loko vanhu va lava ku humelela evuton'wini.'√	(a)	Vanhu lava lavaka ku humelela evuton'wini va fanele va tivekela swikongomelo swa vona swa le henhla va tlhela va hisekela ku swi fikelela.
2.	'Ku humelela swi lava ku tirha handle ko langutela ku hakeriwa.'√	(b)	Lava va lavaka ku humelela va fanele va tirha mintirho ya vona handle ko langutela ku hakeriwa.
3.	'Vanhu va nga chavi ku tsandzeka.'√	(c)	Vanhu lava humelelaka evuton'wini a va chavi ku tsandzeka hikuva ku tsandzeka ko va nkarhi wo va munhu a tlhela a sungula hi vuntshwa hi ndlela ya vutlhari swinene.
4.	'Ku fanele ku tirhiwa hi matimba leswaku swilo swi humelela.'√	(d)	Va tikarhata hi matimba ku vona leswaku swilo leswinene swa humelela.
5.	'Vanhu va ta na miehleketo yintshwa va tirha hi ku tikarhata ku fikelela swikongomelo swa vona.'√	(e)	Vanhu lava lavaka ku humelela va ta na miehleketo yintshwa naswona a va wisi loko miehleketo ya vona yi nga si fikeleleka.

6.	'Va tirha hi ku tiyimisela hambiloko swiyimo swi tika.'√	(f)	Lava humeelaka evuton'wini a va pfumeleli swiyimo swo tika swi va tshikelela eka ku navela ka vona kutani swi va heta matimba.
7.	'Ku tiyisela swa laveka loko vanhu va lava ku humelela.'√	(g)	Vanhu lava tinyiketelaka ku humelela evuton'wini va fanele va va na xivindzi xo hetisisa milorho na ku navela ka vona.
8.	'Vanhu va fanele ku kota ku tirhisana na vatirhikulobye.'√	(h)	Van'wana va tsandzeka ku humelela evuton'wini hikokwalaho ka ku hluleka ku tirhisana na vatirhikulobye.

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**

- Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: **N = (7)** (Maraka yin'we hi nkutlunya.)
- Timaraka ti3 i ta ririmi: **R = (3)**
- Ntsengo wa timaraka: **10**

- **Maavelo ya timaraka eka ririmi:**

- Minkutlunya ya 1-3 leyi nga yona: Nyika maraka yin'we.
- Minkutlunya ya 4-5 leyi nga yona: Nyika timaraka timbirhi.
- Minkutlunya ya 6-7 leyi nga yona: Nyika timaraka tinharhu.

- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**

- Mintshaho ya 6-7: a nga nyikiwi maraka.
- Mintshaho ya 1-5: nyika maraka yin'we.

LEMUKA:

- **Xivumbeko:**

- Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku kamberwiwa.
- Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi ndlela ya minkutlunya kumbe ndzimana wu fanele wu nga onhi mongo wa timhaka.

- **Ntsengo wa marito:**

- Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ya kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
- Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika eka marito ya 5 lawa ku hundzisiweke hi wona kutani u nga tekeli enhlokweni lama nga ta landzela eka nkomiso.
- Minkomiso yo koma ngopfu kambe yi ri na minkutlunya hinkwayo leyi lavekaka **a yi fanelangi** ku xupuriwa.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVO RIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 C.√/U lava ku tlhontlha vanhu leswaku va endla vutiolori.√ (1)
- 3.2 Swi ndzi paluxela leswaku va le ku tiphineni hi leswi va nga ku swi endleni.√/Swi ndzi paluxela leswaku va tiyimiserile hi leswi va nga ku swi endleni.√ (1)
- 3.3 Xi kongomisiwile eka vanhu hinkwavo√ hikuva xi katsa lava nga fikelelaka ku va va hakela leswaku va ya endla vutiolori etindhawini to karhi na lava nga yaka va ya tiolola etimbaleni ta mintlangu hambu ku ri emapatwini.√ (2)
- 3.4 I ya leswaku madokodela a ma nge swi koti ku tshungula mavabyi ya chukele, mavabyi ya mbilu na mavabyi yo pfimba milenge handle ka ku endla vutiolori.√√/I ya leswaku vutiolori byi kota ku hunguta na ku lawula mavabyi.√√ (2)
- 3.5 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ya kucetela vaamukeri va mahungu leswaku loko va nga endli vutiolori va tivona va ri na nandzu.√√ (Amukela na maveketelelo man'wana ya timhaka lama twisisekaka.) (2)
- 3.6 Ku endlela leswaku vaamukeri va hungu leri va kuma ntlhontlho wo endla vutiolori leswaku va ta hanya.√√ (Nhlamulo ya mukamberiwa a yi humesele erivaleni leswaku ku na ku lerisiwa ko karhi.) (2)

[10]**XIVUTISO XA 4****XITSHURIWA XA E**

- 4.1 A xi vulavuli na munhu.√/Xi vulavula xi ri xoxe.√ Marito ya kona ya le ndzeni ka swimbyarumbyaru ku kombisa leswaku yo anakanyiwa kunene.√ (2)
- 4.2 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: U vula leswaku Solani u hatlisela ku hlamula xivutiso a nga si ehleketisisa hi nhlamulo leyi xi lavaka yona.√√ (Amukela na maveketelelo man'wana ya timhaka lama twisisekaka.) (2)
- 4.3 A hi ntiyiso mudyondzisi. Ndzi swi twile swiletelo leswi nyikiweke.√√ (2)
- 4.4 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi ehleketa leswaku Solani a a nyikile nhlamulo yo hoxeka swinene.√√/Ndzi ehleketa leswaku Solani a a nyikile nhlamulo leyi a yi nga fambelani na xivutiso naswitsanana.√√ (Amukela na maveketelelo man'wana ya timhaka lama twisisekaka.) (2)

- 4.5 Thoni ya mudyondzisi yi kombisa leswaku u hlundzukile/nyangatsekile swinene.√√/Yi kombisa leswaku mudyondzisi u hela mbilu.√√/Yi kombisa leswaku mudyondzisi a nga na mavulavulelo ya kahle.√√

(2)
[10]**XIVUTISO XA 5****XITSHURIWA XA F**

- 5.1 Leswaku mindyangu ya hlayisiwa a ti nga kali ti gongondza eka vona, hambileswi se a va ri majahantiyela.√√ (2)
- 5.2 Loko munhu a ri eku tikeriweni swinene.√/Loko munhu a ri etimhakeni leti tikaka swinene/karhataka swinene.√ (1)
- 5.3 C.√/I munhu loyi a tikombisaka a ri na mahanyelo lamanene, kasi i mukanganyisi.√ (1)
- 5.4 Loko Ehleketa a ri karhi a kula, a a navela ku va na vanghana **lavanene**√**evuton'wini**√ bya yena, ku nga ri swihobo. (2)
- 5.5 Ku vumba rhavi ra xihlamulano.√√/Ku kombisa leswaku mhaka yo hlayisana a yi ta humelela eka vona havambirhi hi ku ringana.√√ (2)
- 5.6 Xivulwa xo sungula xi vula leswaku Xikwembu xi va katekisile hi mahahlwa endzhaku ka malembe mambirhi lama nga tivekiki, kasi xivulwa xa vumbirhi xi vula leswaku Xikwembu xi va katekisile hi mahahlwa endzhaku ka malembe mambirhi lama tivekaka.√√/Xivulwa xo sungula a xi kongomisi eka malembe yo karhi, xivulwa xa vumbirhi xi kongomisa eka malembe yo karhi.√√ (2)

(2)
[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30**
NTSENGO HINKWAWO: 70